

Derleyenler
MURAT KOYUNCU - HAKAN MIHCI - ERİNÇ YELDAN
Geçmişten Geleceğe Türkiye Ekonomisi

İletişim Yayınları 2530 • Araştırma-İnceleme Dizisi 418
ISBN-13: 978-975-05-2265-9
© 2017 İletişim Yayıncılık A. Ş.
1. BASKI 2017, İstanbul

EDITÖR Tanıl Bora
YAYINA HAZIRLAYANLAR Melda Yaman Öztürk - Özgür Öztürk
DİZİ KAPAK TASARIMI Ümit Kıvanç
KAPAK Suat Aysu
KAPAK FOTOĞRAFI Hüseyin Türk
UYGULAMA Hüsnü Abbas
DÜZELTİ Remzi Abbas
BASKI Sena Ofset • SERTİFİKA NO. 12064
Litros Yolu, 2. Matbaacılar Sitesi, B Blok, 6. Kat, No: 4NB 7-9-11
Topkapı, 34010, İstanbul, Tel: 212.613 38 46
CILT Güven Mücellit • SERTİFİKA NO. 11935
Mahmutbey Mahallesi, Devekaldırımı Caddesi, Gelincik Sokak,
Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları • SERTİFİKA NO. 10721
Binbirdirek Meydanı Sokak, İletişim Han 3, Fatih 34122 İstanbul
Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58
e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

Derleyenler
MURAT KOYUNCU - HAKAN MIHCI
ERİNÇ YELDAN

Geçmişten Geleceğe Türkiye Ekonomisi

FİKRET ŞENSES'E ARMAĞAN

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	7
Yapısal Dönüşüm, Sanayileşme ve Sanayi Politikaları: Küresel Eğilimlerden Türkiye Ekonomisine Kısa Bir Gezinti EROL TAYMAZ - EBRU VOYVODA.....	11
Türkiye’de Sanayileşme ve Kriz FATMA DOĞRUEL - A. SUUT DOĞRUEL.....	45
Türkiye İmalat Sanayiinde Firma Büyümesi ve İstihdam ÜNAL TÖNGÜR - EROL TAYMAZ.....	75
Türkiye İmalat Sanayiinde Kâr Marjları EROL TAYMAZ - KAMİL YILMAZ.....	95
“Bir Ülkenin Ticaret Stratejisi Aynı Zamanda Sanayileşme Stratejisidir” A. ERİNÇ YELDAN.....	115
Türkiye’de Erken Sanayisizleşme ERDOĞAN BAKIR - EMRE ÖZÇELİK - ERDAL ÖZMEN - ALİ CEVAT TAŞIRAN.....	157

“Hukuk ve İktisat” Perspektifinden Milli İktisat Mirasını Yeniden Düşünmek	
SEVEN AĞIR - SEMİH GÖKATALAY	193
Çok Partili Dönemde Türkiye’nin Makroekonomik Performansı	
EŞREF UĞUR ÇELİK - MUSTAFA İSMİHAN	223
Ekonomi Politikasında Aks Kayması	
YAKUP KEPENEK	245
Finansal Küreselleşme Sürecinde Türkiye’de Para Politikalarının Evrimi, 1980-2014	
HASAN CÖMERT - OKTAR TÜREL	273
Türkiye’de Sınıfsal Gelir Dağılımı (2002-2011): Dağıtılamamış Kârları İçeren Bir Analiz	
SERDAL BAHÇE - AHMET HAŞİM KÖSE	319
Türkiye Ekonomisinde Yoksulluk, Yolsuzluk ve Gelir Dağılımı İlişkisi	
S. RIDVAN KARLUK - Umut ÜNAL	343
İktisat Eğitiminde Farklı Yaklaşımlar: Türkiye Ekonomisi Derslerinde Edebiyattan Yararlanmak	
ESTER RUBEN	375
YAZARLAR	393

ÖNSÖZ

2008'den bu yana dünya ekonomisi yeni bir kriz dalgası altında dönüşüyor, değişiyor. Önce kapitalizmin merkezinde, Amerikan ekonomisinde, “finansal bir çalkantı” biçiminde tetiklenen kriz, kısa sürede gelişmiş, az gelişmiş tüm dünya ekonomilerini etkisi altına aldı. Avrupa’da borç krizi ve işsizlik biçiminde derinleşti ve kalkınmakta olan ülkeleri de etkileyerek “büyük durgunluk” biçimine büründü.

Kapitalizmin krizini, 1970’lerden itibaren küreselleşme sürecine yön veren dinamikleri gözleyerek anlayabiliriz: *Birincisi*, kapitalizmin, İkinci Dünya Savaşı sonrasında *altın çağ* diye anılan dönem boyunca süren yüksek birikim temposunun yarattığı aşırı üretim süreci; *ikincisi*, söz konusu döneme damgasını vuran Fordist/Taylorist endüstriyel ilişkilerin beslediği kâr sıkışması; *üçüncüsü*, uluslararası kapitalist rekabetin yoğunlaşması ve *dördüncü* olarak da finansal sistemin serbestleştirilmesiyle yükselen finansal ve spekülatif birikim tercihlerinin sanayi yatırımlarının önüne geçmesi.

Bütün bu dönüşümler yaşanırken, kalkınma iktisadı da yeni koşullara uyum göstermeye zorlandı. Her şeyden önce, “kalkınmakta olan ülke” kavramı yerini “yükselen piyasa ekonomisi”ne bıraktı; kapitalist bir ekonominin ana unsurları olan

sanayi burjuvazisi ve ücretli emek gibi olgular ise tek bir sözcüğe indirgendiydi: “piyasa oyuncuları”. Kapitalizm artık bir oyun, Susan Strange’in ifadesiyle “kumarhane kapitalizmi”ne dönüştü.

Bu süreçte Türkiye ekonomisinde de yapısal dönüşümler gerçekleştirildi. 24 Ocak 1980’de başlayan liberalizasyon sürecini, 1989’da finansal sistemin tamamen serbestleştirilmesi izledi. Bu neoliberal dönüşüm süreci, özelleştirmeler, işgücü piyasalarının esnekleştirilmesine yönelik müdahaleler ve nihayet devletin neoliberal koşullandırmalar altında yeniden düzenlenmesi aracılığıyla sürdürüldü.

Birbirini tamamlayan bu iki kitap, *Kalkınma İktisadının Penceresinden Türkiye’ye Bakmak* ve *Geçmişten Geleceğe Türkiye Ekonomisi*, işte bu dönüşümleri farklı bakış açılarıyla inceliyor. ODTÜ İktisat Bölümü emekli öğretim üyesi Prof. Dr. Fikret Şenses’in onuruna bir araya gelen otuz sekiz sosyal bilimci, Şenses’in kariyeri boyunca üzerinde çalıştığı kalkınma iktisadi, işgücü piyasaları, sanayileşme ve dış ticaret politikaları, Türkiye ekonomisi alanlarında yapılmış çalışmalarında Türkiye ekonomisindeki ve kalkınma iktisadındaki dönüşümü küresel ekonomi ve iktisat biliminde meydana gelen büyük dönüşümün bir parçası olarak değerlendiriyor ve öngörülerini paylaşıyor.

Bu iki kitabın temelleri Fikret Hoca’nın onuruna ODTÜ Kuzey Kıbrıs yerleşkesinde 2-4 Nisan 2015 tarihleri arasında düzenlenen, Türkiye Ekonomisi ve Kalkınma İktisadı Çalıştayı’nda atıldı. Fikret Hoca, kırk yıla yakındır sürdürmekte olduğu çalışma yaşamında ürettiği 70’e varan makale, 34 kitap eleştirisi, 3 özgün ve 11 derleme kitabın yanı sıra, yazdığı gazete yazıları, yaptığı hakemlikler, yetiştirdiği öğrenciler, çeşitli kurul üyelikleri ve bütün bunları yaparken gösterdiği titizliği ile Türkiye sosyal bilimler camiasında örnek bir akademisyen olarak tanındı. Bunların yanında, bir aydın olarak sorumluluklarını da ihmal etmedi; gerek akademik çalışmalarında, gerekse ülke gündemindeki tartışmalara yaptığı katkılarda her zaman yoksulların ve emekçilerin refahını merkeze aldı. Bilimsel ola-

rak temellendirdiği doğruları savunurken nezaketinden bir an olsun ödün vermedi. Bu iki kitap Fikret Hocamıza tüm bu katkıları için küçük bir teşekkür olarak tasarlanmıştır.

Yirmi beş yazarın katkısıyla on üç makaleden oluşan bu kitap, Türkiye ekonomisinin en temel konularını mercek altına alıyor. Makalelerin tamamına yakını Fikret Hoca'nın da katkıda bulunageldiği alanları kapsıyor. Makalelerden bazıları Türkiye ekonomisinin mevcut durumu üzerinde yoğunlaşırken, bazıları tarihsel bir bakış açısı sunuyor; diğerleri de geleceğe yönelik öngörülerde bulunuyor.

Makaleler birbiriyle yakından ilişkili dört ana gruptan oluşuyor. Birinci grupta yer alan altı makale, Türkiye'nin sanayileşmesiyle ilgili sorunları değerlendiriyor. Ortak teması sanayileşme olan bu makaleler kendi içlerinde büyük çeşitlilik gösteriyor. Erol Taymaz ve Ebru Voyvoda, küresel eğilimler çerçevesinde Türkiye'nin sanayileşme sürecini ve sanayileşme politikalarını yapısal dönüşüm açısından inceliyor. Erol Taymaz ve Ünal Töngür, imalat sanayiinde firma büyümesi ve istihdamı; Erol Taymaz ve Kamil Yılmaz, kâr marjlarını; Erinç Yeldan ise dış ticaret stratejisi ile sanayileşme stratejisi arasındaki ilişkiyi ele alıyorlar. Fatma Doğruel ve Suut Doğruel'in makalelerinde sanayileşme ve kriz ilişkisi değerlendirilirken; Erdoğan Bakır, Emre Özçelik, Erdal Özmen ve Cevat Taşırın Türkiye'nin "erken" sanayisizleşme sorununu inceliyorlar.

İkinci gruptaki makaleler, Türkiye ekonomisinin diğer bir temel sorunu olan gelir dağılımı ve yoksulluk konuları üzerinde yoğunlaşıyor. Serdal Bahçe ve Ahmet Haşim Köse, gelir dağılımı konusunu sınıfsal açıdan ele alıyorlar. Rıdvan Karluk ve Umut Ünal ise yoksulluk, gelir dağılımı ve yolsuzluk konularını, birbirleriyle ilişkilendirerek inceliyorlar.

Üçüncü gruptaki makaleler, Türkiye ekonomisinin gelişmesine farklı konularda tarihsel bir boyut katıyor ve aynı zamanda bugünkü ve gelecekteki gelişme doğrultusuna ışık tutuyor. Yakup Kepenek, ekonomi politikasındaki köklü değişimlere dikkat çekiyor. Seven Ağır ve Semih Gökatalay, millî iktisat konusunu hukuk ve iktisat bakış açısıyla yeniden değerlendiriyor-

lar. Eşref Uğur Çelik ve Mustafa İsmihan, çok partili dönemdeki makroekonomik performansı; Hasan Cömert ve Oktar Türrel ise 1980-2014 döneminde para politikasındaki gelişmeleri uzun dönemli bakış açılarıyla inceliyorlar.

Dördüncü ve son bölümde ise Ester Ruben, Türkiye ekonomisindeki değişimleri öğrencilere aktarırken edebiyattan yararlanılabileceğine işaret ediyor.

MURAT KOYUNCU - HAKAN MIHÇI - ERİNÇ YELDAN

Yapısal Dönüşüm, Sanayileşme ve Sanayi Politikaları: Küresel Eğilimlerden Türkiye Ekonomisine Kısa Bir Gezinti¹⁻²

EROL TAYMAZ - EBRU VOYVODA

Giriş

Son yıllarda sanayileşme ve sanayi politikalarının gerek gelişmekte olan gerekse gelişmiş ekonomiler için yeniden gündeme gelmesinin ardında, global ekonominin son kırk yılda geçirdiği dönüşümün etkilerini aramak gerek: (i) giderek artan sayıda gelişmekte olan ekonominin büyüme ve kalkınma süreçlerinin farklı tuzaklarla (orta gelir tuzağı, düşük gelir tuzağı, erken sanayisizleşme vs.) ile tanımlanır olması; (ii) özellikle 2000'li yıllarda emtia fiyatlarındaki artışlara bağlı olarak gerçekleşen büyüme artışlarının, uzun dönemde sürdürülebilir olmadığı ortaya çıkması ve (iii) 2008-9 küresel krizinin dünya ekonomilerinin gelecek perspektifini derinden etkilemesi (Bellofiore ve Garibaldi, 2011; South Centre, 2010; UNCTAD, 2013).

Sanayileşme ve sanayi politikaları çerçevesinde yeniden şekillenen bu tartışmalar ışığında; yapısal dönüşüm, sektörler arası bağlantılar, büyüme ve üretkenlik dinamiklerinin kalkın-

1 Fikret Şenses hocamıza, bize, tüm meslektaşlarına ve öğrencilerine kattıkları için saygı ve şükranlarımızla.

2 Bu çalışmanın değerlendirilmesi ve son şeklinin verilmesindeki katkılarından dolayı hakemimize teşekkür ederiz.

ma açısından ne derece önemli olgular olduğunu hatırlamak gerekir. İktisadi büyümeyi toplam ekonomi düzeyinde toplulaştırılmış ve sektör-yansız olarak ele alan modern büyüme yazınının aksine klasik kalkınma yazını, büyüme süreçleri ile ekonominin sektörel yapısının dönüşüm süreçlerinin birbirine güçlü bir şekilde bağlı olduğunu vurgulamaktadır. Bu açıdan değerlendirildiğinde Kaldor'un (1966; 1967) sunduğu çerçeve, büyümenin motoru/itici gücü olan sektörler ve ekonominin sektörel yeniden yapılanması kavramlarının ve bu kavramlar ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin, gerek teorik gerekse ampirik açıdan anlaşılabilmesi için önemli görünmektedir.

Kaldor'un klasik kalkınma literatüründen beslenerek kurduğu bu çerçeve, büyüme ve kalkınma için sanayi ve sanayileşmeye ekonominin diğer sektörlerinden farklı olarak özel bir önem atfeder. Buna göre; genelde sanayi, özelde imalat sanayii ekonominin diğer sektörlerini de içine alan büyüme süreçlerinin itici gücü olması ve gerek sektör-içi gerekse sektörler arası toplam üretkenlik artışlarının da temel kaynağı olması itibarıyla "özel"dir.³

Elbette gelişmekte olan ekonomiler için ekonomik büyüme ve kalkınma süreçleri, temel olarak kaynakların düşük üretkenlik düzeyleri ile tanımlanan sektörlerden (tarım, temel hizmetler) yüksek üretkenlik ile tanımlanan sektörlerle (imalat sanayii, modern hizmetler) doğru yeniden dağılımını içeren süreçlerdir. Ancak bu dinamik yeniden yapılanma süreci basit bir süreç olmadığı gibi nihai hedef de değildir. Zira başarılı yapısal dönüşüm, yeni teknolojilerin transferi ve adaptasyonu, sektörel ve teknolojik çeşitlilik, imalat sanayiinden özellikle modern hizmetler sektörüne ve ekonominin tümüne yayılan üretim süreçlerinde dinamik bir ilerleme (*upgrading*) gibi unsurları içermektedir. Bu çerçeveden bakıldığında, gelişmekte olan ekonomilerin değişen küresel ekonomik koşullar, kurumlar ve yapılar altında büyüme ve kalkınma süreçlerini kontrol edebilme-

3 Bu çalışma boyunca sanayi ve sanayileşme terimleri, sanayi sektörünün genel tanımının yanı sıra özel olarak imalat sanayiini temsil edecek şekilde kullanılmaktadır.

sinin bir unsuru da, sanayi politikalarının tasarımı ve uygulanması ve bu politikalar ile makroekonomik politikaların uyumu olarak ortaya çıkmaktadır.

Bu çalışma, öncelikle 2008-2009 küresel ekonomik krizi sonrasında, gerek gelişmekte olan gerekse gelişmiş ekonomiler için sanayileşme, sanayisizleşme ve sanayi politikalarının yeniden gündeme gelmesi vurgusundan yola çıkmakta; böylece tarihsel tartışmalardan ve uluslararası bir bakış açısından Türkiye'nin sanayileşme ve büyüme süreçlerindeki göreceli konumunu belirlemeyi amaçlamaktadır. Bu amaca yönelik olarak çalışma, öncelikle, literatürde Kaldor Kanunları olarak geçen ve ekonomideki yapısal dönüşüm ve sanayileşme ilişkisini ortaya koyan teorik çerçeveyi hatırlatmakta, bu alandaki tartışmaların günümüzde de geçerliliğini koruduğu vurgusu yapmaktadır. Bu çerçevede sanayisizleşme ve erken sanayisizleşmenin sonuçlarına da değinen çalışma, sanayi politikalarının önemini vurgulamakta ve bu önemi somut olarak örneklendirmek amacı ile seçilmiş bir sektör için (petrokimya sanayii), üretkenlik artışlarının sürdürülebilirliği açısından kritik bir olgu üzerinden (teknolojik yenilik), Türkiye ve Güney Kore karşılaştırması gerçekleştirmektedir.⁴

Yapısal dönüşüm, Kaldor Kanunları ve sanayileşme/ sanayisizleşme

Gelişmekte olan ülkelerde sanayileşme eğilimleri

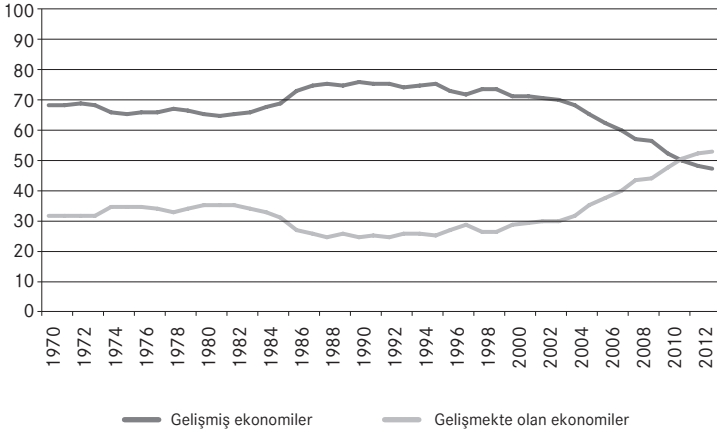
Bir kalkınma stratejisi olarak sanayileşmenin ve bu stratejinin temel aracı olarak sanayi politikalarının yoksul çevre ekonomilerine hızla yayılması, İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde gerçekleşti. Şenses (1989) bu dönemde ortaya çıkan gelişme iktisadının da sanayileşmeyi, gelişme açığının kapatılmasında ön koşul olarak gördüğünü vurgulamaktadır. Bu vurgu, ampirik bazda birbiri ile ilintili iki görüş ve bulgudan kay-

4 Çalışmanın sonraki bölümlerinde Güney Kore (Kore Cumhuriyeti) için kısaca "Kore" ifadesi kullanılmıştır.

naklanmaktadır. Bunlardan ilki, birincil ürünlerde ihtisaslaşmanın iç ve dış talepte düşük gelir esnekliği nedeni ile dış ticaret dengesini negatif etkileyeceği ve bu nedenden dolayı uzun dönemli büyümeyi gerçekleştiremeyeceği vurgusudur. Bu vurgu ile ilintili diğer görüş de, sanayileşme sürecindeki ülkelerin üretim, dış ticaret ve istihdam yapısında önemli sistematik değişimler geçireceği ve bu değişimlerin uzun dönemli ekonomik büyümenin kaynaklarının anlaşılabilmesi açısından son derece önemli olduğu görüşüdür.

1940'ların ikinci yarısından bu yana sanayileşmenin gerçekleştiği/gerçekleşmediği coğrafyalar ve bu coğrafyaların farklı büyüme/yapısal dönüşüm patikaları, kuşkusuz küresel ekonominin bugünkü yapısının da belirleyicileri arasında yer almakta. Küresel sanayi çıktısında gelişmiş ve gelişmekte olan ekonomilerin paylarını veren Şekil 1, ele aldığı 1970-2014 dönemi için imalat sanayii faaliyetlerinin gelişmiş ekonomilerden gelişmekte olan ekonomilere doğru kaydığını belirlemektedir. Şekilden de izlenebileceği gibi, 1970 yılında küresel imalat sanayii katma değerinin yaklaşık yüzde 30'unu geliştirmekte

ŞEKİL 1
İmalat Sanayii Üretim Payları (cari ABD Doları, %)

Kaynak: UNStat.

olan ekonomiler üretmekteydi. 1970'ler boyunca yavaş bir artış gösteren bu oran, 1980'lerin ortalarında çoküntüye uğramış; 2000'li yıllarda ise hızlı bir artış göstermiştir. 2014 yılı için gelişmekte olan ekonomilerin toplam imalat sanayii çıktısı payı yüzde 50'nin üzerindedir. Özetle, şekilden yola çıkarak yapılabilecek temel gözlem, gelişmekte olan ekonomilerin dünya sanayi çıktısındaki paylarını oldukça düşük bir düzeyden (ikinci Dünya Savaşı'nın hemen sonrası referans alınır sa daha da düşük bir düzeyden) başlayarak giderek artırabilmiş olduklarıdır.

Bu genel gözlem altında Şekil 1, gelişmekte olan ekonomiler açısından önemli farklılıklar da barındırmaktadır. Aslen 1970 yılında da gelişmiş ekonomi coğrafyalarının ele alınan gösterge açısından önemli farklılıklar sergilediği vurgulanmalıdır: Bu tarihte Latin Amerika coğrafyası toplam küresel sanayi üretiminde yüzde 5,3'lük bir paya sahipken, tüm Asya ekonomilerinin payı yaklaşık yüzde 6,1 düzeyindeydi. Bu tarihte, daha sonra Geçiş Ekonomileri (*transition economies*) olarak adlandırılan blok yüzde 13,2 ile gelişmekte olan coğrafyalar arasında en yüksek paya sahipti. 2013 yılına geldiğimizde ise, Latin Amerika'nın payının çok az arttığını (yüzde 7,9), Afrika ekonomilerinin payının ise çok az azaldığını (1970'te yüzde 3,2'den 2013'te yüzde 3,1'e) görüyoruz. Ele alınan dönemde gelişmekte olan ekonomilerin sanayileşme patikaları açısından en büyük değişim Asya'da yaşanmıştır. Bu ekonomilerin payı 1970-2013 döneminde yaklaşık 22 puan artmış, tek başına Çin'in küresel sanayi üretim payı 1970'te yüzde 2,7'den 2013'te yüzde 12,1'e ulaşmıştır. Çin hariç Asya ekonomileri de bu dönemde paylarını 6 puan düzeyinde artırmıştır.

Elbette bu toplu sonuçlar bir yandan özellikle Asya'daki tekil ekonomilerin (öncelikle Kore, Singapur, Tayvan, ardından Çin, Malezya, Tayland, Endonezya) sanayileşme süreçlerindeki gelişmeyi yansıtırken, bir yandan da örneğin 1970 yılı itibariyle Asya ile kıyaslandığında daha yüksek paya sahip Latin Amerika coğrafyasının da çöküşüne işaret etmektedir. Ayrıca, Afrika ekonomilerinin de imalat sanayii katma değer payı açısından önemli bir mesafe kat edemediğini vurgulamaktadır.